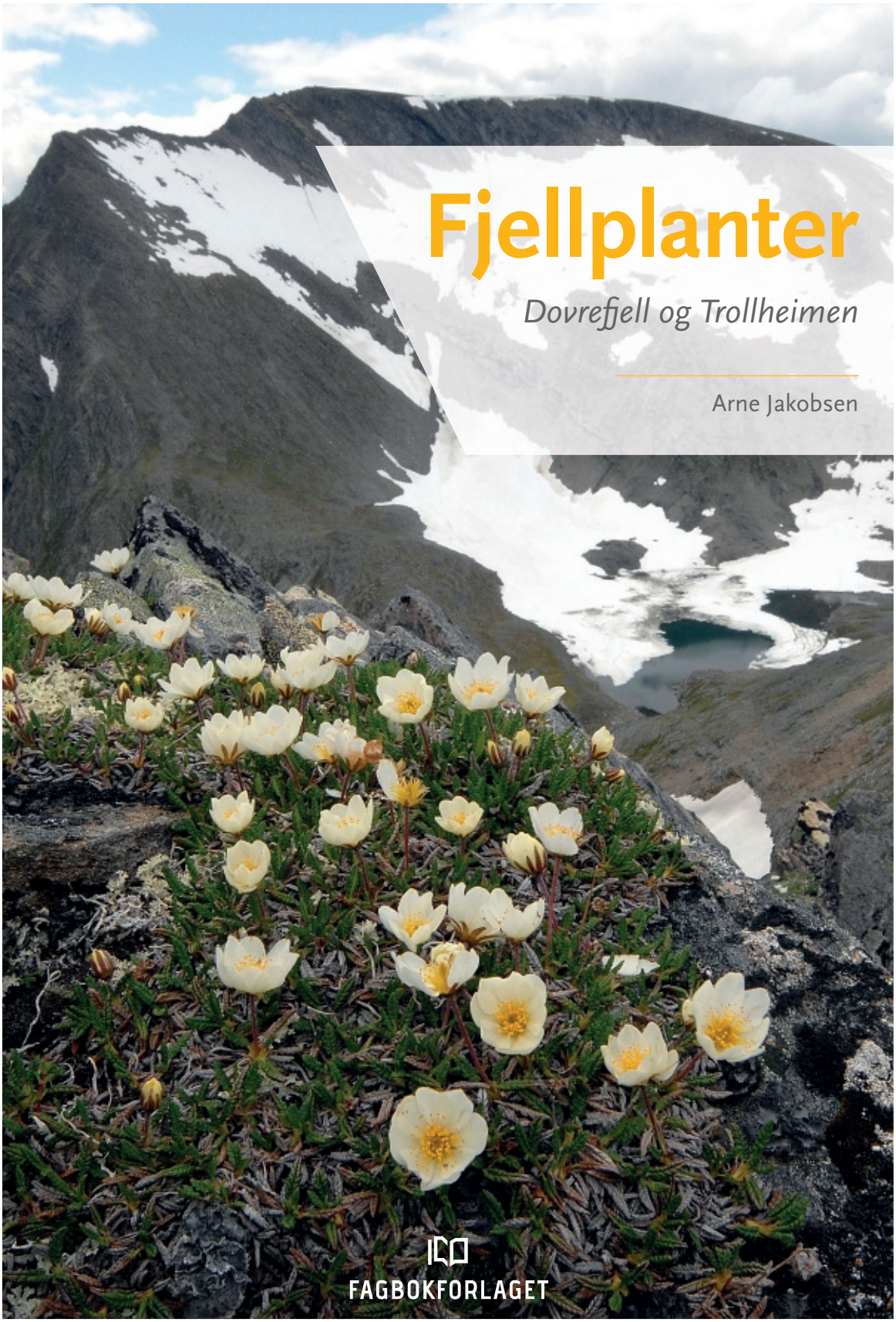

Fjellplanter

Dovrefjell og Trollheimen

Arne Jakobsen

FAGBOKFORLAGET

Fjellplanter

Dovrefjell og Trollheimen

Arne Jakobsen

Fjellplanter

Dovrefjell og Trollheimen

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2019 by
Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

1. utgave / 1. opplag 2014

ISBN: 978-82-450-3050-1
ISBN (trykt): 978-82-321-0293-8

Tilrettelagt for e-bok: John Grieg, Bergen
Forsidedesign: Type-it AS

Alle fotografier (der ikke annet er angitt): Forfatteren

Spørsmål om denne boken kan rettes til:
Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00 Faks: 55 38 88 01
e-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Materialet er vernet etter åndsverkloven.
Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarfremstilling
bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor.

Innhold

Det e´ godt å kvile på Dovrefjell Av Olav Gjærevoll 9
Forord 11

OMRÅDEBESKRIVELSE 13
Dovrefjell 13
Vern av naturen på Dovrefjell 21
Artsfredningen i 1911 21
Trollheimen 23

FJELLPLANTENES UTBREDELSE OG SYSTEMATIKK 29
Utbredelse 29
Systematikk 30

FJELLVEGETASJON 35
Skoggrense 35
Plantene i fjellbjørkeskogen 36
Fjellplantene og miljøet 39
Rabbe, leside og snøleie i lavalpin sone 44
Mellomalpin sone 49

TILBAKEBLIKK 51
Dovrefjell 51
Mathias Numsen Blytt 54
Alexis Edward Lindblom 57
Carl Johan Lindeberg og knutshørapp 58
Uenighet 60
Fredrik Ahlberg og dovreløvetann 60

Forstmester J.B. Barth og knutshøfloraen 60
Elisabeth Ekman 64
Thekla Resvoll 65
Rolf Nordhagen og «Planteveksten langs Dovrebanen» 66
Fjellene nord for Knutshøa 67
Et par nyfunn 71
Trollheimen 71
Ove Dahl 72
Johannes Haugen 76
Olav Gjærevoll og Nils Andreas Sørensen 77

NOEN PLANTEFJELL VERDT ET BESØK 81
Knutshøa – «eller den sørnorske fjellfloraen» 90
Hemre Gjevillvasskamben 99

ARTER 105

LITTERATUR OG INTERNETTKILDER 339

PLANTEREGISTER – NORSKE NAVN 343

PLANTEREGISTER – VITENSKAPELIGE NAVN 347

Boka er tilegnet mine foreldre, Else og Karsten,
som tidlig tok meg med på turer i fjellet.

«På gamle Vårstig er godt å rusle ... »

Det e´ godt å kvile på Dovrefjell
Av Olav Gjærevoll

På gamle Vårstig er godt å rusle
og kjenne freden fra topp og tind.
Om verda ellers er kald og stusle´
gir fjellet varme i sjel og sinn.
Når e´ vil bort ifra styr og stell –
det e´ godt å kvile på Dovrefjell.

Det lyser gullgult av mjelt og myrklegg
og himmelblått av veronika.
Her klager heilo, her skarrer ryp´stegg
her kvitrer snøspurven likegla´.
Når natta fylles av fuggelspell –
det e´ godt å kvile på Dovrefjell.

Blant visne grasstrå i dvergbjørkheia
står lubben mogop og varsler vår.
Og oppå Snøhetta issoleia
mot himlen høgre enn andre når.
Når vidda farges av blomsterveld –
de e´ godt å kvile på Dovrefjell.

I bjørkelia veks turt og lushatt
så frodig hage du aldri så.
I hamrer høge med veggen stupbratt
sitt´ bergabrura med sløret på.
Når sola daler en sommerkveld –
det e´ godt å kvile på Dovrefjell.

Der Nystuhøa mot himlen hildre
står viddemyra i snøulldrakt.
Som barneauer ei stjernesildre,
sjå reinroseheia i snøkvit prakt!
E´ legg me´ mjukt nedpå måssåfell –
det e´ godt å kvile på Dovrefjell.

FORORD

I 1880 utgav forstmester Jacob Böchmann Barth ei bok med den litt underlige tittelen «Knudshø eller Fjeldfloraen». Men med disse tre ordene understreker han med all tydelighet den rike fjellfloraen på dette fjellet. Og langt på veg har han så rett, for sammenlignet med hele den sør-norske fjellfloraen, er det bare noen få arter som ikke er funnet på Knutshøa. Mens det meste av botanisk litteratur på denne tida var lite tilgjengelig og gjerne ispedd en god porsjon latin, skrev Barth for «folk flest». Men på tross av veldokumenterte botaniske verdier, er det ikke siden utgivelsen av Barths bok laget en helhetlig framstilling av plantelivet på Dovrefjell og i Trollheimen. Dette er mitt forsøk på å rette opp dette forholdet.

I år er det 40 år siden opprettelsen av Dovrefjell nasjonalpark og i 1987 ble også Trollheimsnaturen varig vernet. Dette var viktige skritt for å ta vare på sårbar natur. Men dagens klimaendringer lar seg ikke stoppe av nasjonalparkgrenser. Det er helst miljøene med de mest ekstreme livsbetingelsene som vil bli sterkest og mest synlig berørt. Så også med livet i høyfjellet. Det ville glede meg stort om denne boka kan bidra til enda større bevissthet rundt verdiene av norsk natur, der intakte høyfjellsøkosystem har sin naturlige plass.

Arbeidet med ei slik bok er på mange måter et ensomt arbeid. Derfor har det vært viktig for meg å kunne samtale med og søke råd hos noen av de som sitter på gode kunnskaper om disse to fjellområdene. Få, om noen, kjenner fjellfloraen på Dovrefjell bedre enn Simen Bretten. Som leder av Kongsvold biologiske stasjon gjennom nesten to ti-år, har han opparbeidet seg en betydelig kunnskap som jeg har hatt gleden av å få ta del i. Spesielt har Simen gitt gode og nyttige bidrag til det botanisk-historiske innholdet i boka. Han har også stilt egne foto til min disposisjon. Leif Galten, kollega ved Gauldal videregående skole, var en av de første som ble innviet i mine planer om dette bokprosjektet. Han har gjennom store deler av prosessen vært en viktig samtalepartner og bidratt med kommentarer og råd.

Kjell Ivar Flatberg ved NTNU, Vitenskapsmuseet i Trondheim har bidratt med verdifulle synspunkter, spesielt på valget av arter som her er gjort. Rolv Hjelmstad og

Johannes Haugen, begge bosatt i Oppdal kommune, har med stor velvilje gitt meg anledning til å bruke egne foto. Harald Taagvold, Oppdal, har bidratt med viktig informasjon om utbredelse og fargevariasjon hos lappøyentrøst i Trollheimen. Min bror, Øystein Jakobsen, har bearbeidet en del av bildene slik at de skulle bli mest mulig presentable. Einar Kongshaug, Trondheim, har gjennom mange år vært en god turkamerat i jakten på planter, både innenlands og utenlands. Han er en meget dyktig naturfotograf som har gjort meg mer bevisst på hva som kreves av et godt plantefoto. Han har også latt meg bruke eget foto av sibirnattfiol.

Oddvar Pedersen og Tommy Prestø har gitt meg oversikter over innsamlete planter oppbevart i herbariene ved henholdsvis Naturhistorisk museum i Oslo og NTNU, Vitenskapsmuseet i Trondheim. Oddvar Pedersen har også sendt meg digitaliserte dagboknotater fra Olinus Nyhuus og Johannes Lid, og i tillegg bidratt med fotografier av Elisabeth Ekmans orginalinnsamling av snøstjerneblom. Jeg vil også berømme redaksjonssjef Lasse Postmyr og hans kolleger ved forlaget Akademika i Trondheim, som fra første telefonsamtale møtte mine bokplaner med stor interesse og entusiasme. Dette gav meg den inspirasjonen jeg trengte i sluttfasen for å komme i mål med prosjektet.

Tilslutt vil jeg takke Gunn som gjennom flere år viste stor tålmodighet med en ektemann som stadig dro til fjells for å fotografere planter jeg ganske sikkert hadde mange foto av fra før. Uten din støtte hadde det neppe blitt noen bok.

Alle de nevnte er jeg stor takk skyldig. I løpet av en slik arbeidsprosess må det foretas mange og til dels vanskelige valg. Det er derfor viktig å få fram at jeg alene står ansvarlig for de avgjørelser som er tatt, og ikke minst de feil og mangler som måtte finnes.

Stedsnavnene i boka følger de gjeldende navn i Statens kartverk, selv om det sitter langt inne å bruke navnene *Trollhøtta*, *Svarthøtta* og *Geithøtta* om henholdsvis Trollhetta, Svarthetta og Geithetta.

Til slutt er det mitt håp at jeg gjennom denne boka kan spre noe kunnskap om det særegne plantelivet i disse to fjellområdene og, viktigst av alt, inspirere leseren til selv å dra ut i fjellet for å oppleve gleden i møtet med fjellplantene.

God tur!

Støren, november 2013
Arne Jakobsen

OMRÅDEBESKRIVELSE

DOVREFJELL

Oppe i dalsida, et par mil sør for Dombås, ligger den vakre fjellgården Tofte. Herfra er det en storslått utsikt over bygda Dovre og de øvre delene av Gudbrandsdalen. Den gamle gården med sitt spesielle klokketårn har gjennom flere hundre år vært et viktig utgangspunkt for ferdselen over Dovrefjell. Men la oss først prøve å avgrense dette fjellområdet, som har blitt stående som et nasjonalt symbol og samlingsmerke etter at de 112 eidsvollsmennene i 1814 avsluttet sitt grunnlovsarbeid med et samlet «Enige og troe, indtil Dovre falder». Det finnes ingen entydig grense for dette området, men fjellene nordover fra Dombås, Lesjadalen og Grimsdalen fram til Oppdal, avgrenset av Kviknefjella og Folldalsfjella i øst og Sunndalsfjella i vest, dekker vel grovt sett det området de fleste vil si er innenfor Dovrefjell. Navnet *Dovre* har trolig sin opprinnelse i det gammelnorske *Dofrar*, men en vet ikke mye om hva dette navnet betyr. Slik området her er avgrenset, ligger Dovrefjell i Oppdal kommune i Sør-Trøndelag, Folldal kommune i Hedmark og de to kommunene Dovre og Lesja i Oppland fylke.

Store deler av Dovrefjell deles naturlig i en østlig og en vestlig del av elva Driva, som renner nordover gjennom den trange Drivdalen. Drivas hovedkilde er Stropla, som starter sin ferd mot Driva ved Reinheim turisthytte ved foten av Snøhetta. Rett sør for Kongsvold Fjeldstue løper Stropla sammen med elva Svone og får herfra navnet Driva. Nystuggudalen, Stølådalen og Åmotsdalen er de viktigste dalførene som munner ut i Drivdalen fra vest. I sørøst er Grimsdalen med elva Grimse det dominerende dalføret. Den øverste delen av dalen er trang med bratte fjellsider, men ved Grimsdalshytta vider den seg ut, og langs den nedre delen av dalføret er det aktiv seterdrift ved flere av de mange seteranleggene. På østsida av Drivdalen munner både Vinstradalen med elva Vinstra og Olmdalen med Olma ut i Driva ikke langt fra Oppdal, mens den vakre Einunndalen med elva Einunna drenerer sørover til Folldalen. Elgsjøen nordøst for Knutshøa, Orkelsjøen ved foten av Stororkelhøa og Unndalsvatnet (også kalt Fundin) rett øst for Elgsjøen er de største innsjøene i denne delen av Dovrefjell. Elg-

sjøen ble på begynnelsen av 1900-tallet regulert til kraftformål, mens Unndalsvatnet er en kunstig sjø som ble etablert på slutten av 1960-tallet. Før området ble neddemt, rant elva Unna sørover i rolige meandere gjennom dalen inntil den løp sammen med Einunna.

Studerer man kart over de sentrale og østlige delene av Dovrefjell, legger en snart merke til de mange fjellene der «hø» eller «kolle» er en del av navnet. På slike fjell har isen gjennom årtusener slipt ned berget til de avrundete formene vi ser i dag. Navn som Knutshøa, Finnshøa, Nystugguhøa, Brattfonnhøa, Kolla, Lertjønnkollen, Ryphuskollen og Tythøkollen er alle eksempel på lett tilgjengelige fjell som ikke virker spesielt tiltrekkende på de som søker alpine utfordringer. Dette står i sterk kontrast til de vestligste områdene, der Snøhetta, Svånåtindan, Larstinden og Store Langvasstinden med sine stupbratte fjellsider og takkete topper alle rager over 2000 meter over havet og danner ei grense mot det villere og mer dramatiske landskapet i Sunndalsfjella.

Lenge før den botaniske interessen for Dovrefjell våknet, var det ferdsel og aktivitet her. De eldste spor vi kjenner etter mennesker, er fra områdene sørøst for Stororkelhøa, ikke langt fra Ålbusætra og Orkelkroken. Her er det gjort funn som er nesten 9000 år gamle, der det ganske sikkert dreier seg om spor etter et nomadisk fangstfolk som på sommeren søkte fra kystnære vinterboplasser mot høyfjellet for å jakte rein. Mange steder i fjellet finnes det rester etter større og mindre system av fallgroper (dyregraver) som var strategisk plassert på reinens trekkveger. Slike groper ble enten gravd ut der det var tilstrekkelige løsmasser, eller de ble murt opp av stein. Naturlige hindringer i terrenget og ledegjerder av stein førte dyrene mot gropene. Der lå jegerne klar med pil og bue, av og til også spyd, godt skjult bak såkalte bågåstø. Rett sør for Kongvold Fjeldstue og videre mot Hjerkinn er det registrert et sammenhengende system av slike fallgroper. Også i Kaldvellglupen på vestsida av Kaldvelldalen og i sørenden av Kaldvellsjøen er det funnet

Orkelsjøen og Stororkelhøa lengst øst i Dovrefjell på grensa mot Kviknefjella.

Bildet fra forrige side: Snøhetta (2286 moh.) og Svånåtindan (2209 moh.) ruver i landskapet der de reiser seg på Dovrefjell-platået. Snøhetta ble lenge ansett som Norges høyeste fjell, inntil høydemålingene i Jotunheimen for alvor kom i gang. Det var den dansk-norske geologen Jens Esmark som i 1798 ble den første til å bestige Snøhetta.

Kaldvelldalen og Kaldvellsjøen. Deler av Snøhetta kommer så vidt til syne til venstre for Kaldvellkinn. Helt til høyre i bildet ses Kaldvellegga.

fangstgroper og rester etter boplasser for fangstfolkene. I 1914 ble det funnet ei pil ved Namnlauskollen nordøst for Snøhetta, og på 1920- og 30-tallet ble det i fjellene på østsida av Drivdalen (Lertjønnkollen, Brattfonnhøa og Sissihøa) funnet både pilspisser og hele piler som hadde kommet til syne etter at breene smeltet tilbake i løpet av varme somre. Flere slike funn er senere gjort i disse områdene og bidrar til å kaste lys over den tidlige fangstkulturen i landet vårt.

Dovrefjell danner en markant barriere mellom Østlandet og Trøndelag, og for de som skulle fra den ene landsdelen til den andre, var det nok ofte en kamp mot dårlig vær og sikkert også dramatiske møter med rovdyr. Husly var det dårlig med, men det sies at kong Øystein Magnusson (1088–1123) sørget for at det flere steder i fjellet ble bygd sælehus. Dette var små, enkle og ubetjente hytter som skulle gi den nødvendige beskyttelse mot naturkreftene. Den eldste ferdselsvegen over Dovrefjell fulgte ei østlig rute fra Tofte gård gjennom Einbuggdalen og videre nordover langs Gautstigen på vestsida av Grimsdalen. Ferden gikk som regel rett forbi fjellet Halvfarhøe, et navn som forteller at halve strekningen til Hjerkinn var tilbakelagt. Fra Hjerkinn gikk ferden over Hjerkinnshøe og videre på østsida av Knutshøa, forbi Hemtjønna og Haugtjønnin og til slutt ned fra fjellet gjennom Vinstradalen.

I slaget på Stiklestad i 1030 falt kong Olav Haraldsson, og det tok ikke lang tid før han fikk helgenstatus. Med dette startet pilegrimsvandringene til den hellige kongens gravsted i Nidaros. Den økende ferdselen over fjellet førte til at det ble satt opp fjellstuer med fast bosetting, først på Hjerkinn og noe seinere på Fokstua, Drivstua og Kongsvold. Disse var i statlig eie og

Fokstua gård i 1880-åra. I horisonten til høyre i bildet skimtes Snøhetta. I dag er Fokstua gård utgangspunkt for turer gjennom Fokstua naturreservat. Foto: Axel Lindahl, utlånt av Norsk Folkemuseum i Oslo, nr.: NBR9312:01050

ble drevet av fjellstuefolk gjennom flere generasjoner. Med drifta av fjellstuene fulgte det både rettigheter og plikter innenfor angitte områder. Det skulle blant annet tilbys mat og husrom for de vegfarende, men til gjengjeld hadde driverne rettigheter til jakt og fiske, og dessuten kunne de kreve inn skatter fra omkringliggende gårder, ofte i form av korn. På Kongsvold er det i dag utstilt en slede påmontert ei kiste som ble brukt til å kreve inn denne kornskatten i løpet av vinteren. Med fjellstuene som nye overnattingssteder ble ruta over fjellet lagt i en mer vestlig retning. Fra Tofte gård gikk ferden over Hardbakken og ned til Fokstua, videre langs Vålåsjøen til Hjerkinn og deretter til Kongsvold. Den siste etappen over fjellet fulgte den beryktete Vårstigen før en kom ned i Drivdalen noen kilometer sør for Drivstua. Denne vestlige ruta har fått betegnelsen «Gamle kongeveg», dels fordi den ble opprettet på grunnlag av en kongelig forordning, men også fordi flere av landets regenter gjennom århundrene har fulgt denne vegen på sin ferd mellom nord og sør i kongeriket.

Men tidene skulle forandre seg. I 1877 stod Rørosbanen ferdig, og i 1921 ble Dovrebanen åpnet. Det ble også etter hvert flere som fikk muligheten til å kjøre egen bil over fjellet. Disse endringene satte et endelig punktum for det gamle fjellstuesystemets berettigelse, og i 1935 solgte staten fjellstuene til fjellstuefolket. Men

Kongsvold Fjeldstue i mars 1921. Legg merke til vegen som ennå gikk gjennom gårdstunet. I dag går E6 på nedsida av fjellstua. Fjellet som reiser seg til høyre i bildet er Nørdre Knutshøa. Bildet er tatt et halvt år før åpningen av Dovrebanen. Til venstre, rett over låvetaket, står Kongsvoll stasjon allerede ferdig oppført. Det staselige bygget ble tegnet av arkitekt Erik Glosimodt som også tegnet de andre stasjonsbygningene over Dovrefjell. Han omkom på tragisk vis i en togulykke i Trondheim i forbindelse med åpningen av Dovrebanen. Foto: Anders Beer Wilse, utlånt av Norsk Folkemuseum i Oslo, nr.: NBR9406:02458

nå begynte turismen for alvor å gjøre seg gjeldende, og i dag er fjellstuene på Hjerkinn og Kongsvoll tilrettelagt for å møte denne utfordringen, mens Fokstua og Drivstua drives som ordinære gårdsbruk.

Med økende husdyrhold i fjellbygdene rundt Dovrefjell på 1600- og 1700-tallet ble det stort behov for gode sommerbeiter. Gjeterne tok derfor med buskapen til frodige beitemarker i fjellet, der enkle boplasser, såkalte læger, ble bygd. Spesielt i områdene øst for Drivdalen var dette vanlig, og fremdeles er navn som Bekkelægret, Abrahamslægret, Hånnåbekklægret og Karilægret i bruk. Fra midten av 1800-tallet ble lægrene erstattet av permanente seteranlegg, der både utmarksslått, beite og et stort vedbehov etter hvert skapte et kulturlandskap som favoriserer en rekke plantearter som blant annet snøsøte, brudespore, svartkurle, fjellnøkleblom, fjellmarinøkkel og den svært sjeldne dvergmarinøkkel. Dessverre har denne formen for seterdrift i dag utspilt sin rolle, og vi ser nå hvordan det gamle seterlandskapet mange steder gror igjen, og verdifulle plantelokaliteter er i ferd med å forsvinne.

På slutten av 1800-tallet hadde fotturis-